

Fakulteta za družbene vede

Bogomil Ferfila
Rusija in Putinov kapitalizem

Izdajatelj: Fakulteta za družbene vede
Knjižna zbirka: Politični procesi in institucije
Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2015, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Recenzenta: red. prof. dr. Anton Grizold
red. prof. dr. Aleksandra Kanjuo Mrčela

Prelom: Matic Žirovec

Naklada: Knjiga se tiska kot sprotni tisk

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

338.2(470)

323(470)

FERFILA, Bogomil

Rusija in Putinov kapitalizem / Bogomil Ferfila. - Ljubljana:
Fakulteta za družbene vede, 2015. - (Knjižna zbirka Politični
procesi in institucije)

ISBN 978-961-235-698-9

275679488

Bogomil Ferfila

Rusija in Putinov kapitalizem

Ljubljana, 2015

VSEBINA

RUSKA ZGODOVINSKA IN SOCIOKULTURNA KRAJINA	1
1. ST. PETERSBURG	3
2. PRUSKI KONIGSBERG IN RUSKI KALININGRAD	7
3. VZHODNOEVROPSKI DEL RUSIJE – OD SMOLENSKA IN VORONEZA DO NOVGORODA IN MOSKVE	18
4. PRIDNJESTRSKA REPUBLIKA	36
RUSKA ANTARKTIKA	41
1. ZNANOST IN RAZISKOVALNE POSTAJE NA ANTARKTIKI	42
1.1. ZNAČILNOSTI ANTARKTIČNIH POSTAJ	42
1.2. RAZISKOVALNI PROGRAMI	47
1.3. ANTARKTIKA KOT RAZISKOVALNI LABORATORIJ ZA VESOLJE	49
1.3.1. STRESI V IZOLIRANEM IN ZAPRTEM OKOLJU	53
1.3.2. ČLOVEŠKE MOTNJE NA ANTARKTIKI IN NJIHOVO ODPRAVLJANJE	56
1.3.3. UPORABNOST ANTARKTIČNIH IZKUŠENJ V RAZISKOVANJU VESOLJA	60
1.4. RUSKI ANTARKTIČNI ČUDEŽ – LEDNO VRTANJE NA VOSTOKU	62

RUSKA ARKTIKA	65
1. PREDSTAVITEV SKRIVNOSTNE ARKTIKE	66
1.1. BELA PUŠČAVA ARKTIKE	66
1.2. ARKTIČNI LJUDJE – INUITI (ESKIMI).....	70
1.3. LOVCI IN NJIHOVA DIVJAD.....	74
1.4. ESKIMSKI PSI.....	81
1.5. TRAGIČNA DEJANJA POGUMA IN OBUPA	83
1.6. NAČIN ŽIVLJENJA IN TRADICIONALNA KULTURA.....	85
1.7. ARKTIČNI VSILJIVCI IN ZAVOJEVALCI.....	90
1.8. LOVCI NA KITE IN VISKI.....	91
1.9. POLARNI RAZISKOVALCI	94
1.10. LOVCI IN TRGOVCI.....	96
1.11. MISIJONARJI.....	98
1.12. SKOK V VESOLJSKO DOBO	100
2. FILOZOFIJA ŽIVLJENJA PRI ESKIMIH	105
2.1. ŽIVLJENJSKI SLOG	105
2.2. SPLOŠNE ZNAČILNOSTI ESKIMSKE VERE	110
2.3. SVETOVNI NAZOR	112
2.4. KOMUNICIRANJE, UMETNOST, ZABAVA.....	122
2.5. BOJ Z MRAZOM KOT NAČIN BIVANJA.....	131
3. LJUDSTVA RUSKEGA DALJNEGA SEVERA	137
3.1. PRIHOD RUSOV	141
3.2. SEVERNE MANJŠINE: 1917-1930.....	143
3.3. INDUSTRIALIZACIJA IN KOLEKTIVIZACIJA: 1930-1941	145
3.4. TEMNA LETA: 1941-1985	147

3.5. EKOLOŠKA KATASTROFA: OD 1955. NAPREJ	150
3.6. GLASNOST IN POZNEJE: PO LETU 1985.....	152
3.7. POGLED NAPREJ.....	153
4. STRATEŠKI VOJAŠKI, GOSPODARSKI IN PRAVNI REŽIM ARKTIKE	156
4.1. VOJAŠKI INTERESI V ARKTIČNI STRATEŠKI ARENI.....	156
4.2 ARKTIČNI OFENZIVNI SISTEMI.....	157
4.3. OBRAMBNI SISTEMI.....	159
4.4. ODNOSI MED ARKTIČNIMI DRŽAVAMI	160
4.5. SPLET DRUGIH INTERESOV	164
4.6. RUSKA VOJAŠKA EKOLOŠKA BOMBA.....	166
4.6.1. JEDRSKI POSKUSI.....	167
4.6.2. NESREČE NA MORJU	168
4.6.3. ODMETAVANJE RADIOAKTIVNIH ODPADKOV	169
4.7. KAKO NAPREJ	171
5. ARKTIKA KOT GOSPODARSKI PROSTOR.....	173
5.1. POLITIČNA EKONOMIJA ARKTIČNEGA RAZVOJA	175
5.2. ARKTIČNO INDUSTRIJSKO OBDOBJE.....	177
5.3. MEDNARODNE POVEZAVE	179
5.4. KAKO RAZVIJATI ARKTIČNO GOSPODARSTVO.....	180
5.5. PRAVNI REŽIM	182
6. RUDNA BOGASTVA ARKTIKE – BLAGOSLOV ALI PREKLETSTVO?	202
6.1. JEDRSKO ONESNAŽEVANJE	202
6.2. RUDNIKI ZLATA, ŽELEZA, DIAMANTOV, NIKLJA, BAKRA IN DRUGIH KOVIN	203
6.3. NAFTA IN ZEMELJSKI PLIN	206

6.4. RUSIJA.....	208
TRANZICIJA IN PUTINOVA VLADAVINA	217
RUSI IN PREBIVALCI NEKDANJIH KOMUNISTIČNIH DRŽAV DANES	225
ODNOSI Z MEDNARODNIM OKOLJEM.....	239
1. ODSOTNOST ZAHODNE POMOČI RUSKIM REFORMAM.....	240
2. ZUNANJA POLITIKA.....	244
3. OBRAMBNA POLITIKA.....	253
4. VARNOSTNA POLITIKA NA SEVERNEM KAVKAZU.....	257
5. ENERGIJA KOT TEMELJ RUSKEGA PRODORA V SVET.....	260
6. RUSKI NACIONALNI INTERES IN MEDNARODNI ODNOSI.....	263
7. PRIMERJAVA RUSKIH IN KITAJSKIH POLITIK.....	269
RUSKA DRUŽBA IN POLITIKA	275
1. VREDNOTE, JAVNO MNENJE, POLITIČNO KOMUNICIRANJE IN RELIGIJA	276
2. ŽENSKÉ IN DRUŽBA	289
3. EKONOMSKA STRATIFIKACIJA	293
4. VOLITVE, POLITIČNE STRANKE IN PARLAMENT	301
5. PREDSEDNIŠKI SISTEM VLADE KOT RUSKA REALNOST	311
6. KAKO GLOBOKA JE RUSKA DEMOKRACIJA?.....	319

STATISTIČNA PRIMERJAVA RUSIJE IN DRŽAV VZHODNE EVROPE	329
1. NASTANEK DRŽAVE IN RAZVOJ DRŽAVNOSTI	330
2. POKRAJINSKE IN PODNEBNE ZNAČILNOSTI	339
3. DEMOGRAFSKI KAZALCI	347
4. SOCIALNOZDRAVSTVENA STATISTIKA	359
5. POLITIČNE INSTITUCIJE	364
6. NOVEJŠI GOSPODARSKI RAZVOJ	371
7. GOSPODARSKI KAZALCI	380
8. ENERGETIKA, KOMUNIKACIJE, VARNOST	398
9. SINTEZA	405
LITERATURA	409
BIOGRAFIJA AVTORJA	426

Ruska zgodovinska in sociokulturna krajina

1. ST. PETERSBURG

Ozemlje okrog Finskega zaliva ter jezer Ladoga in Onega je bilo pred skoraj 800 leti prizorišče nenehnih spopadov med sprva Novgorodom in pozneje centralizirano rusko državo na eni strani ter drugimi sosednjimi skandinavskimi in baltskimi državami, zlasti Švedsko.

Vojvoda Aleksander Nevski, ki je vodil vojsko Novgoroda, je 1240 premagal Švede v bitki ob izlivu reke Izora v reko Neva.

1617 je bil ruski car Mihail Fjodorovič prisiljen s Švedsko skleniti mirovno pogodbo, ki je ozemlje okoli reke Izora prepustila sosedom in Rusija je s tem izgubila izhod na Baltsko morje.

V času vladanja Petra Velikega (1689–1725) pa se je Rusija spet začela pripravljati na spopad s Švedsko. Tako imenovana ruska severna vojna se je začela leta 1700 in je trajala 21 let. 1702 so ruske čete zasedle trdnjavo mesto Noteburg in s tem odprle dostop do reke Neve.

Pol leta zatem, maja 1703, je Peter Veliki ukazal na sredini današnjega Sankt Petersburga, na otočku Zajači, zgraditi trdnjavo, ki je imela sredi obzidja cerkev, imenovano po svetnikih Petru in Pavlu. 16. maja so nedaleč stran na desnem bregu reke Neve iz debelih lesenih brun postavili dvorec, imenovan »hiša Petra Velikega«, in ta dan štejejo za rojstni dan Sankt Petersburga.

Leto dni zatem so na otočku pred mestom v Finskem zalivu zgradili trdnjavo Kronstadt, ki je varovala mesto z morske strani.

Vse tri trdnjave – Noteburg (Peter Veliki jo je imenoval Schluesselburg – ključno mesto), trdnjava Petra in Pavla ter Kronstadt – so nekako zaokrožile in zamejile ozemlje bodočega ruskega glavnega mesta.

1712 so prestolnico iz Moskve res prenesli v Sankt Petersburg.

1714 je rusko ladjevje pod poveljstvom Petra Velikega v bitki pri rtu Gangurt izbojevalo odločilno zmago. Z njo je Rusija postala enakovreden partner drugim evropskim državam ter zmagovalka v dolgotrajni ruski severni vojni.

Peter Veliki je želel imeti natančno načrtovano mestno središče. Pod vodstvom italijanskega arhitekta Domenica Tresinija so zgradili poletno rezidenco Petra Velikega ter samostan Aleksandra Nevskega, kamor so tudi pozneje prenesli carjeve posmrtno ostanke iz mesta Vladimir.

Francoski arhitekt Jean Baptist Leblon pa je zarisal osnovne poteze Sankt Petersburga in zgradil številne palače, kot Kunstamera in palača Menšikov.

S smrtjo Petra Velikega 28. januarja 1725 pa je mesto doživelo nenaden zaton. Nasprotniki so namreč prestolnico spet prenesli nazaj v Moskvo in Sankt Petersburg je začel propadati in toniti v pozabo.

1730 je na ruski prestol sedla cesarica Ana, ki se je imela za naslednico zamisli Petra Velikega, in je prestolnico spet preselila v Sankt Petersburg. Za časa njenega vladanja (1730–1740) so mesto razdelili na pet delov s središčem na Admiralskem otoku. Dokončali so tudi tri glavne avenije, ki iz njega prebadajo središče Sankt Peterburga – njegov osrednji in najlepši Nevski prospekt, Voznesenski prospekt ter Medianski prospekt, ki je danes ulica Gorohovaja.

1741 je prestol nasledila cesarica Elizabeta. Ruski baročni slog, ki sta ga v Sankt Petersburgu začela arhitekt Leblon ter znameniti kipar Rastrelli, je v njenem obdobju (1741–1761) doživel poln razcvet, saj so tedaj postavili Zimski dvorec, samostan Smolni in cerkev Svetega Nikolaja.

Tudi cesarica Katarina II. (1762–1796) je nadaljevala politiko Petra Velikega na notranjem in zunanem področju. Po številnih vojnah je Rusija osvojila Krim in severne obale Črnega morja, spet pridobila ruske predele na Poljskem. Njena odlična izobrazba in filozofske ideje so vplivale na nastanek novega, klasicističnega sloga, v katerem so zgradili Akademijo umetnosti (arhitekt Felten), Marmornato palačo (arhitekt Rinaldi), stari Eremitaž, palačo Taurida in palačo Jusupov, institut Smolni.

Tudi car Pavel I. (1796–1801) je nadaljeval s preurejanjem mestnega središča.

V letih 1797–1800 sta arhitekta Brenna in Bazenov zgradila palačo Mikajlovskega, ki je bila narejena kot štirioglato poslopje z atrijem na sredini in na vseh straneh obkrožena z rekami in kanali. Tako je bila videti bolj kot srednjeveški grad. Car Pavel I. je namreč živel v nenehnem strahu pred zaroto, zato je tudi njeno notranjost ukazal urediti kot nepregleden labirint soban, prehodov in nivojev. Leta 1800 se je z družino preselil v novo bivališče, vendar mu to ni prineslo velikega olajšanja, kaj šele dolgega življenja. Kaže, da je bila njegova preganjavica kar utemeljena – zarotniki so ga v obdobju nekaj mesecev po preselitvi tudi zares ubili in cesarska družina je spet romala nazaj v Zimski dvorec.

1801 je tako ruski prestol nasledil car Aleksander I. (1801–1825). Njegovo obdobje je še posebej zaznamoval Napoleonov napad na Rusijo 1812, ki je ogrozil tako Moskvo kot Sankt Petersburg.

Iz tega časa so številne legende in ena je povezana s postavitvijo spomenika Petru Velikemu in njegovi vlogi v vojni z Napoleonom.

Nekaj let pred napadom je k mestnim oblastem prišel kmet Semen Višnjakov iz vasi Lahta in dejal:

»Zraven moje vasi je velikanska skala, ki jo imenujemo Gromska skala. Pridite in jo vzemite. To bo pravi podstavek za spomenik carju Petru Velikemu, saj je on pogosto splezal nanjo in z njenega vrha opazoval morje.«

Oblasti so res poslale uradnike, ki so pregledali skalni balvan iz peščeno sivga kvarca. Težak je bil kar 1638 ton. Baltskim mornarjem pod poveljstvom

kapitana Mordvinova pa ga je s sistemom vrvi in vzvodov uspelo naložiti na ploščad, podloženo z bakrenimi krogli, in nato valiti do mesta. Podvig jim je vzel celi dve leti. Nato so nanj postavili mogočnega konjenika na vzpenjajočem se konju – ta spomenik Petru Velikemu se imenuje Bakreni jezdec. Stoji poleg senata v središču mesta.

Ko je Napoleon že skoraj oblegal Sankt Petersburg, so njegovi hrabri branilci med ljudmi razširili tole pripoved: »Ponoči se je slišal topot kopit Bakrenega jezdeca, Petra Velikega, ki je stari stari oče našega cesarja Aleksandra I. Poiskal je svojega prapravnika in mu dejal: 'Zapomni si, dokler bom jaz stal na tej skali, mesta ne more nihče zavzeti.«

Po zgodovinski zmagi nad Napoleonom so v Sankt Petersburgu postavili obe stavbi parlamenta (senat in sinodo), štabno palačo s slavolokom zmage in ministrske palače in s tem zaokrožili dokončno (tudi današnjo) podobo znamenitega in najlepšega (seveda tudi največjega) trga v mestu. Nanj so leta 1834 postavili še steber Aleksandra I. kot obeležje zmage nad Napoleonom, na Izakovem trgu pa največjo rusko katedralo – Svetega Izaka (arhitekt Montferraud).

Smrt Aleksandra I. in prevzem oblasti carja Nikolaja I. (1825–1855) so zmotili dramatični politični dogodki.

14. decembra 1825, ko bi moral Nikolaj I. slavnostno zapriseči, je regiment stražarjev pod vodstvom zarotnikov odrekel pokorščino carju. Načrtovali so zavzetje Zimskega dvorca in trdnjave Petra in Pavla ter obkolitev senata. Senatorje bi tako prisilili, da bi sprejeli manifest za ruske državljane, s katerim bi razglasili konec avtokratične vladavine, uvedbo demokracije, odpravo tlačanstva in ustanovitev ustavodajne skupščine.

Upor so kruto zatrli, kljub temu pa je pomembno omeniti, da je bil to prvi upor vojske proti avtokratskemu režimu v Rusiji – pozneje so ga poimenovali decembrska vstaja.

V obdobju Nikolaja I. se je Rusija bojevala na vzhodnih mejah – proti Perziji in Turčiji. Prišlo je do hitrega razvoja industrije, kar je vplivalo tudi na hiter razvoj mesta. Postavili so številne industrijske stavbe, prazne površine v mestu pa so zasedle zasebne bivalne stavbe. Arhitekt Stakensneider je tedaj postavil palačo Marinski, palačo Nikolajeva, umetniško četrt Storona itd.

Naslednji car, Aleksander II. (1855–1881), je bil znan po svojih reformah ruske družbe. Opustil je tlačanstvo ter izvedel demokratične reforme na področju gospodarstva, politike, uprave in vojske. Ruski imperij je pridobil ozemlja v Osrednji Aziji, na Kavkazu in na Daljnem vzhodu.

Vendar je bil ta najbolj human in demokratičen ruski car ubit v bombnem napadu revolucionarjev 1881.

Aleksander III. (1881–1894) je v rusko zgodovino osvajalnih vojn vnesel kratko obdobje zatišja, potem pa ga je nasledil agresivni Nikolaj III. V obdobju

vladanja je sprožil vrsto ponesrečenih vojn, kar je tudi privedlo do konca vladavine carjev.

V vojni z Japonsko je ruska flota doživela poraz na otoku Cušima in izgubila Port Arthur na Kitajskem. 1914 se je začela svetovna vojna. Tega leta so zaradi protinemškega razpoloženja ime mesta spremenili iz Sankt Petersburg v Petrograd.

V oktobrski revoluciji pod vodstvom vodje boljševikov Vladimira Iljiča Lenina (po našem koledarju se je to zgodilo 6. in 7. novembra 1917) so namesto carističnega režima postavili komunistični sistem. Sledila je državljanska vojna, posredovanje tujih držav in seveda gospodarsko in vsesplošno razsulo nekdanjega mogočnega imperija. Boljševiki so nacionalizirali vso zasebno lastnino, v tujino pa prodali veliko narodnega bogastva in cerkvenega premoženja neprecenljive vrednosti.

Po Leninovi smrti 1924 so mesto v njegov spomin preimenovali v Leningrad.

Pred vso državo in tudi samim mestom pa je stala najtežja zgodovinska preizkušnja – druga svetovna vojna in nemški napad na Rusijo. Po Hitlerjevem načrtu naj bi bilo mesto zravnano z zemljo. Blokada Leningrada je trajala od 8. septembra 1941 do 17. januarja 1944 – 900 dni in noči. V junaškem boju za mesto so sovjetske enote zadrževale Nemce tik pred mestom. Prek zamrznjenega Ladoškega jezera so po t. i. »poti življenja« branilce in meščane oskrbovali s hrano, gorivom in orožjem. Že decembra 1941 pa so bile vse dobave presekane in samo v tem mesecu je v mestu za lakoto umrlo 53 000 civilistov.

Spomladi 1942 so začeli mesto oskrbovati z ladjami prek Ladoškega jezera in počasi je spet oživel.

V času blokade je od lakote umrlo kar 800 000 civilistov, 17 000 pa od bomb in granat. V petdesetih in šestdesetih letih so obnovili poškodovane zgodovinske in kulturne objekte.

Mesto se je začelo razvijati tudi na obalah Finskega zaliva, pa tudi proti severozahodu in jugu. 1979 so zgradili 25,4 km dolg in 80 metrov visok protipoplavni jez, ki je mesto rešil pred nevarnostjo velikih poplav, ki mu so grozile vso zgodovino.

Z razpadom Sovjetske zveze in komunizma v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja so se začele kapitalistične gospodarske in politične reforme.

1991 so mesto spet poimenovali po svetem Petru. UNESCO ga je razglasil za spomenik svetovne kulture.

2. PRUSKI KONIGSBERG IN RUSKI KALININGRAD

Na nekajurnem čakanju pred najbolj zahodno rusko mejo – Kaliningrad je daleč najbolj zahodni del Rusije, sem imel več kot dovolj časa za proučitev njegove barvite zgodovine (Zaytsev 2007, 6–15).

Mesto Kaliningrad je 1255. leta kot svoje baltsko oporišče ustanovil sloviti tevtonski viteški red. Kaliningrad je bil tako ne le steber Prusije, marveč tudi skrivnostnih križarjev, ki so tod iskali svoje državniške sanje.

Morda bi lahko rekli, da sta v celotni vzhodni Evropi, ki jo obravnavamo v tej knjigi, dve pokrajini najbolj skrivnostno zagrneni v tančice zgodovine – Transilvanija in Prusija. Transilvanijo smo podrobno spoznali v našem potovanju po Romuniji, sedaj pa se posvetimo pokrajini in državi, ki je kljub svoji zgodovinski veličini danes v celoti izginila iz zemljevidov sveta. To je seveda Prusija. V srednjem veku so njeno ozemlje prekrivali neprehodni gozdovi, polni močvirij in jezer. Na severu je segala do Baltskega morja, na zahodu do reke Vistula. Vzhodne meje Prusije so segale do litvanskih ozemelj, na jugu pa je ležala poljska Mazovija. Njeni prebivalci so bili poganski Prusi, ki so bili sorodni Litovcem in Latvijcem.

Pruska plemena so pogosto vdirala preko poljske meje in na poljskem dvoru so tako v 12. stoletju prišli na zamisel, da bi v Prusijo poslali viteški red, ki si je izkušnje v boju s pogani pridobil v križarskih vojnah v sveti deželi (Mierzwinski 1997, 7). Princ Konrad je izbral viteze nemške hiše bolnišničnega reda blagoslovljene device Marije, ki so tedaj imeli sedež v Jeruzalemu. Na Poljskem so bili znani kot vitezi križa. V poljsko Pomeranijo, zahodno od Prusije, so prispeli okoli leta 1230. Naselili so se v regiji Chelmo in od tam varovali meje vojvodstva Mazovija pred napadi Prusov. Vendar so se načrti poljskih princev, da z njihovo pomočjo osvojijo pruska ozemlja, hitro izjalovili. Vitezi križa oziroma red tevtonskih vitezov je hitro spoznal, da bi lahko na pruskem ozemlju ustanovil svojo državo, ki so si jo že dolgo želeli. Njihov veliki mojster Hermann von Salsa je s spretno diplomacijo pri papežu Gregorju IX pridobil dovoljenje za viteško državo. V naslednjih 50 letih so nemški vitezi osvojili celotno prusko ozemlje in tedaj razdrobljena Poljska ni mogla preprečiti njihovih namer. Tevtonski viteški red so v njihovi posvečeni misiji boja proti poganskim Baltom oziroma Prusom podprli številni vitezi iz zahodne Evrope. Naseljenci, ki so prihajali iz nemških in poljskih dežel, so poselili zavojevana ozemlja, ki so jih vitezi menihi razdelili na posamezna poveljstva.

Varnost na osvojenih ozemljih so vitezi križa zagotavljali z mrežo utrjenih gradov – najbolj znana sta bila v Marienburgu (Malborku) in Königsbergu (Kaliningradu). Najprej so gradove zgradili iz lesa in zemeljskih barikad, postopoma pa so na njihovih mestih postavili ogromne gradove iz rdeče opeke. V njih niso opravljali le vojaške naloge, ampak so bili tudi administrativna, gospodarska in verska središča. Viteški red se je notranje vse bolj cepil v dvojnosti svojega delovanja na področju širjenja vere na eni strani in fevdalnega upravljanja močne države na drugi strani. Njihove armade so na eni strani zavzele poganska ozemlja domorodnih Prusov, po drugi strani pa napadale tudi krščanski državi Poljsko in Litvo. Prav lakota nemškega viteškega reda po novih in novih ozemljih pa je povzročila tudi njegov skorajšnji zaton (Ibid, 10).

Litovci in Poljaki so ob pomoči Čehov, Rusov in Tatarov zbrali veliko vojsko in se vitezom križa zoperstavili v slaviti bitki pri Tannenbergu 1410. leta. Zbrali sta se ogromni armadi – proti 83.000 vojakom tevtonskega viteškega reda je stalo 160.000 vojakov slovanskega rodu in Tatarov. Po šestih urah bojevanja so ob strahotnih izgubah 60.000 mož Slovani zmagali. Tevtonski viteški red je izgubil polovico mož in velikega mojstra Ulricha von Jungingena ter si nikoli več ni opomogel od nekdanje moči in slave. Prav zaradi utrjenega Königsberga pa so se uspeli še vedno obdržati v tem delu Baltika.

1457 so Poljaki zavzeli še njihov sedež, trdnjavo Marienburg, ter jo spremenili v prestolnico poljskih kraljev. Tevtonski viteški red se je nato preselil v Königsberg in tam ostal 68 let, do leta 1525, ko so ga razpustili.

Po njegovem razpadu je na tisoče vitezov poiskalo novo delo v tujih najemniških vojskah. Nekdanji veliki mojster Albrecht von Hohenzollern Brandenburški je od svojega strica, poljskega kralja Sigismunda I, dobil sekularno vojvodstvo Prusijo, ki je bila politično odvisna od Poljske. S kraljevsko poroko je skrbništvo nad vojvodstvom prešlo na severnonemško državo Brandenburg, katere prestolnica Berlin je postala tudi prestolnica vojvodstva Prusije.

Med tridesetletno vojno (1618–1648) je za kratko obdobje Königsberg postal švedski dominijon, 1660 pa je dobil status neodvisnega ozemlja.

Na začetku 18. stoletja so ustanovili kraljevino Prusijo, ki je vsebovala državo Brandenburg, Vzhodno Prusijo in še nekaj manjših ozemelj. Vladarja Brandenburga Friedricha III so okronali za pruskega kralja Friedricha I, in to na gradu v Königsbergu 1701. leta. Za časa njegovega vladanja so zgradili šest mest in tristo vasi, štirinajst vodnih mlinov, enajst cerkev in 885 podeželskih šol (Ibid, 80). Vojskoval se je samo enkrat, in to s Švedsko.

Krono je nato 1740. leta prevzel njegov sin Friedrich Veliki. Reorganiziral je prusko vojsko, še posebej njeno konjenico s slovitimi konji trakehner ter porazil Avstrijo.

V napoleonskih vojnah (1806–1807) sta bili zaveznici Prusija in Rusija poraženi in v skladu z mirovno pogodbo Tilsit je Napoleon zasedel eno tretjino pruskega ozemlja. A Napoleonov napad na Rusijo junija 1812 je zapečatil njegovo usodo – enako se je zgodilo Hitlerju 129 let kasneje.

Prusija je nato z lahkoto zmagala vojno proti Avstriji 1866. leta in proti Franciji v letih 1870–1871.

Med napadom na Sovjetsko zvezo je bila Vzhodna Prusija nekakšen otoček miru, kamor so občasno vozili nemške ranjence z vzhodne fronte. Tudi Hitler in Goring sta imela v Vzhodni Prusiji svoji bivališči. Vojna je v Vzhodno Prusijo prišla šele 1944. leta, ko so bombniki britanske RAF močno poškodovali Königsberg. Sovjetska podmornica je januarja 1945 ob vходу v zaliv Danzig v Baltskem morju potopila veliko transportno ladjo Wilhelm Gustloff, na kateri je bilo skoraj 10.000 potnikov, veliko iz Königsberga. Januarja 1945 je bilo v Vzhodni Prusiji še 61.000 prebivalcev, ki jim fanatični guverner Vzhodne Prusije Erich Koch ni dovolil oditi, češ da bo to štel za dezerterstvo. Ko jim je končno dal dovoljenje, je bil Kaliningrad skoraj povsem obkoljen z enotami prodirajoče se Rdeče armade. Ženske, otroci in starci so se v ledenomrzlem januarju s konjskimi vpregami podali na dolgo potovanje, ki je tako kot preselitev Burov v nemško jugozahodno Afriko leta 1901 dobilo ime »trek«. Na tisoče jih je zmrznilo ali umrlo pred sovjetskimi krogli.

Tik pred prihodom v mesto Pillau se je preostalim vdrl led v zalivu Frisches Haff in od nekaj številčnega pruskega življa je preživela le peščica. Prusija je tedaj dokončno izginila iz zemljevidov sveta.

Ker je bil Königsberg obdan z nekaj linijami betonskih utrd, ga Nemci niso nameravali zlahka prepustiti Rdeči armadi. V številu vojakov (130.000) in artilerijskih kosov (4000) so bili skoraj izenačeni s štirimi napadajočimi sovjetskimi armadami (50. armada pod poveljstvom generala Ozerova, 43. armada pod poveljstvom generala Beloborodova, 11. stražna armada pod poveljstvom generala Galitskija in 39. armada pod poveljstvom generala Ljudnikova). Res pa je, da so Nemci imeli samo petino njihovih tankov (108 proti 534) in več kot desetkrat manj letal (170 proti 2444). Po štirih dnevih bojev, v katerih je padlo 42.000 nemških vojakov, je komandant garnizona general Otto Lasch podpisal brezpogojno vdajo. Königsberg se je znašel v sovjetskih rokah (Ibid, 11–12).

Usoda Königsberga je bila odločena že skoraj dve leti prej. Na konferenci »velikih treh« v Teheranu novembra in decembra 1943 – Stalina, Churchilla in Roosevelta, je Stalin diplomatsko postavil zahtevo po topmorskih pristaniščih Sovjetske zveze in posebej izpostavil Königsberg, s katerim bi lahko nadziral Nemčijo. To je bil tudi njegov pogoj, da je pristal na Churchillove zamisli o ureditvi Poljske. Dogovor iz Teherana so formalno potrdili s Potsdamsko

pogodbo, ki so jo 2. avgusta 1945 podpisali Stalin, Truman in Attlee. Na konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je potekala v Helsinkih 1975. leta, je 35 sodelujočih držav podpisalo končni dogovor, v katerem so bila tudi določila o nedotakljivosti mej. To je bilo za Rusijo dokončno zagotovilo, da nihče ne more več odpreti vprašanja, komu pripada Königsberg (Ibid, 15). Vseeno je bil do leta 1991 vstop tujcev v kaliningrajsko regijo prepovedan.

Ob vstopu vanjo pogledjmo še, kako je prišlo do preimenovanja Königsberga v Kaliningrad. Mihail Kalinin je bil eden od tesnih Stalinovih sodelavcev, predsednik vrhovnega sovjeta, izvedel je pokal poljskih častnikov v Katinskem gozdu, ni ukrepal pri veliki lakoti v Ukrajini 1932. leta. Stalin se mu je zato dostojno oddolžil in po njemu širom Sovjetske zveze poimenoval kar pet mest – tri v Rusiji, eno v Turkmeniji, eno v Tadžikistanu. Do danes so štiri imena že spremenili, nekdanji Königsberg ga je edini še obdržal. Seveda Rusi ne bodo vzeli nazaj nemškega imena, novega pa še niso našli. Tudi alternativa Kantgrad vseeno preveč spominja na nemško preteklost regije. Včasih omenjajo tudi možnost, da bi kaliningrajska regija postala četrta baltska država. Takšna »mehkost« ruske notranje politike je bolj malo verjetna, posebej v luči dejstva, da je v mestu Baltysk, ki leži na ozkem traku kopnega, ki Kaliningrajski zaliv loči od Baltskega morja (imenuje se Baltyskaya kosa, pri Kursianskem zalivu pa je Kurskaja kosa), sedež ruske Baltske flote. Celotna kaliningrajska regija ima velik strateški pomen za Rusijo, še posebej v luči obkrožitve z Evropsko unijo in Natom.

Prvi vtis po vstopu v rusko enklavo Kaliningrad je bil bolj porazen. Prostrana obalna ravnica, obraščena z nizkim grmičevjem ali redkimi drevesi, nas je pozdravila tik za mejnim prehodom. Zapuščene in preluknjane zgradbe kolhoza ob cesti so opozarjale na socialistično eksperimentiranje pred nekaj desetletji. V bližini je bila blatna in zamazana vasica, katere prebivalci naj bi gradili socialistični raj na deželi, a jim verjetno ni bilo do tega. Gomile polomljenih traktorjev in kmečke mehanizacije so zaokrožile podobe poloma socialističnega kmetijstva. Tudi gruče hiš bliže mestu Kaliningrad niso bile videti dosti boljše. Vmes je znala biti tudi kakšna povsem sodobne arhitekture, a okoli nje se je košatila trava in blato. Prav taka je bila tudi okolica blokov, trgovin v samem mestu. Vse je bilo nekako sovjetsko oglato, zanemarjeno, brezupno. Še posebej ob spominu, da je bil pruski Königsberg biser Baltika, se zlasti nemškimi obiskovalcem verjetno orosijo oči, ko vidijo njegovo sedanjo podobo.

»Jutri se bomo vrnili in podrobneje pregledali njegove znamenitosti, muzeje, katedralo. Potem bomo verjetno le izboljšali prvi vtis,« smo se tolažili.

Celotna kaliningrajska regija obsega 15.100 km², torej je za 5000 km² manjša od Slovenije. Vendar je za razliko od razgibane slovenske topografije nižinska in ravna, z izjemo nekaj gričev na jugovzhodu. Gozdovi prekrivajo

17 % površine, jezer je nekaj tisoč, veliko je tudi močvirij. 7 % ozemlja leži pod morsko gladino, zato morajo uporabljati drenažne kanale, zapornice in črpalke, da ga obvarujejo pred poplavami. Baltske obale imajo 147 km (torej trikrat več kot Slovenija jadranske), najdaljša je meja s Poljsko, drugi mejaš je Litva.

Kaliningrajska regija ima zmerno podnebje, še posebej ob Baltskem morju so zime mokre, poletja pa hladna in oblačna. Temperatura v januarju in februarju pade nekaj stopinj pod ničlo, v juliju pa ne pride do 20 °C. Bolj oddaljeno od morja postane podnebje bolj celinsko (Zaytsev 2007, 16–20). Ker je bila včasih Prusija pomemben del Nemčije, je seveda zanimivo pogledati povezavo med nekdanjo in sedanjo sestavo prebivalstva. Po koncu druge svetovne vojne je pod sovjetsko oblastjo v kaliningrajski regiji ostalo okoli 130.000 etničnih Nemcev, od tega 68.000 v samem mestu. V skladu s Stalinovimi navodili so vse preselili v vzhodno Nemčijo, v regijo pa naselili sovjetske priseljence iz celotne Sovjetske zveze. Njihove družine so dobile nepoškodovane hiše nemških družin, brezplačne vozovnice za člane družine in za dve toni opreme in živine.

Po popisu prebivalstva iz leta 2002 je tedaj v regiji prebivalo 955.281 ljudi (Ibid, 25), večinoma Rusov (okoli 90 %). Po 5 % je bilo še Belorusov in Ukrajincev, precej manj Litovcev in Armencev. 8340 Nemcev ni bilo potomcev nekdanjih Prusov, ki so jih do zadnjega izselili, marveč so bili potomci nemških priseljencev v carsko Rusijo, ki so prej prebivali ob Volgi. Poglejmo še nekaj drugih zanimivih presekov kaliningrajske regije. Začnimo z njenimi naravnimi viri. Najbolj se lahko pohvalijo z zalogami nafte, rjavega premoga, skalnate soli, jantarja. Nafto vrtajo iz ploščadi v Baltskem morju, približno 22 km stran od Kalinigrada, pa tudi na kopnem. Celotne zaloge so ocenjene na 275 milijonov ton (Ibid, 29). Kaliningrajska regija ima 92 % svetovnih zalog jantarja – okoli 350.000 ton. Letno izkopljejo okoli 440 ton. Nekaj več kot 10 % izkopanega jantarja je v večjih kosih, iz katerih izdelujejo nakit, preostalo pa je v koščkih, iz katerih izdelujejo lak, kislino in posebno olje za tehnično in farmacevtsko industrijo.

Kamene soli imajo za 1764 milijard ton, in če upoštevamo, da je letna svetovna potrošnja te pomembne začimbe okoli 200 milijonov ton, lahko izračunamo, koliko let bi lahko rabili le kaliningrajsko sol. Ker bomo na vračanju iz Kalinigrada obiskali veliki rudnik kamene soli v bližini Krakowa na Poljskem, si pogledjmo, kako zadnja desetletja pridobivajo kameno sol. Osrednja zanimivost je ta, da klasično rudarjenje ni več potrebno. Sol namreč raztopijo. Do solnih plasti izvrtajo vrtino, skozi napeljejo cevi, skozi katere nato spustijo svežo vodo. Le-ta raztopi kameno sol in slanico nato izčrpajo na površje. Ko raztopijo vse plasti soli, tam nastane velik prazen prostor, ki ga z ustrezno predelavo spremenijo v plinski rezervoar. Solnico na površju segrevajo, da voda izhlapi in ostanejo le solni kristali (Ibid, 31).

Ribja bogastva Kaliningrada so originalna zaradi vodnih površin, kjer se nahajajo. Nekaj posebnega sta Kursianski in Kaliningrajski zaliv, ki sta zaliva Baltskega morja, a sta od njega ločena z ozkim trakom kopnega, ki ju spremeni v plitki sladkovodni jezeri.

Na našem potovanju po kaliningrajski regiji bomo najprej obiskali trak kopnega, ki Kursianski zaliv ločuje od Baltskega morja, potem pa se bomo vozili ob obali Kaliningrajskega zaliva proti poljskemu pristanišču Gdansk. Naj povem, da je celotna površina Kursianskega zaliva 1600 km², od tega v kaliningradsko regijo spada 1300 km², preostanek pa pripada Litvi, kamor se po tem traku kopnega lahko tudi pripelješ. Kaliningrajski zaliv je precej manjši od Kursianskega in je del nekdanjega zaliva, ki se je imenoval Frisches Haff. Poljski del Kaliningrajskega zaliva oziroma nekdanjega Frisches Haffa imenujejo zaliv Vistula. Oba sta polna sladkovodnih rib in letno ruski ribiči v obeh zalivih nalovijo okoli 4000 ton rib (Ibid, 33–34).

Je pa zato bolj problematičen ribolov v Baltskem morju, ki poteka v ruskem ekonomskem področju ob kaliningrajski obali in obsega okoli 10.000 km². Baltsko morje je namreč zelo onesnaženo v veliki meri zato, ker je zaprto z vseh strani in je njegova izmenjava s svetovnimi morji zgolj skozi tri ozke ožine. Veliko število ladij in industrijski objekti odlagajo vanj velike količine odpadkov. Obstoji pa še ena nevarnost – tako Nemci kot zahodni zavezniki so v Baltsko morje odvrgli na tisoče sodov s kemičnim orožjem in težko je predvideti, kdaj bodo sodi začeli puščati in bo njihova vsebina začela zastrupljati celotno morje. Kljub temu je ruski ribolov v Baltskem morju okoli 40.000 ton rib letno (Ibid, 35).

Prva leta po vojni je gospodarski razvoj kaliningrajske regije prav gotovo ohromil izgon vseh etničnih Nemcev oziroma Prusov. Vseeno je bila prisotna negotovost, da bodo ozemlje kdaj vrnili Nemčiji – bodisi vzhodni bodisi zahodni. Formalno gledano je za povojni gospodarski razvoj kaliningrajske regije skrbela regionalna uprava, realno pa je, kot v vseh socialističnih državah, o vsem odločal prvi sekretar kaliningrajskega regionalnega komiteja komunistične partije Sovjetske zveze. On je zastopal in se trudil za interese regije tudi v Moskvi, kjer je vlada oziroma partija sprejemala pomembne odločitve za celotno državo. Vendar tudi osrednja oblast ni upala sprejeti pomembnejših gospodarskih razvojnih odločitev v kaliningrajski regiji in do leta 1960 niso uspeli očistiti niti vojnih ruševin. Šele na plenumu centralnega komiteja komunistične partije Sovjetske zveze 1965. leta so prižgali zeleno luč. Največ investicij je šlo v razvoj ribištva, nabavili so najboljše tuje ribiške ladje in kaliningrajska regija je kmalu prispevala okoli 10 % celotne pridelave rib in ribjih izdelkov v Ruski federaciji (Ibid, 43). Razvili so tudi strojno industrijo, a zaostali na področju kmetijstva, gradbeništva, socialne

infrastrukture. Dohodek na prebivalca je v 80-ih letih znašal okoli 88 % ruskega povprečja.

Potem pa je prišel predsednik Gorbačov, perestrojka in glasnost. Sovjetske zveze kmalu ni bilo več. Kaliningrad se je čez noč znašel odrezan od matere Rusije s 650 km tujega ozemlja novonastalih baltskih držav. Tako kot povsod v bivših socialističnih državah je prehod na tržno gospodarstvo in razpad socialističnega tabora terjal visoko ceno. Leta 1996 je bil npr. v Rusiji industrijski output 48 % leta 1990. V kaliningrajski regiji je bil komaj 31 %. Življenjski standard prebivalcev se je temu primerno globoko znižal (Ibid, 44).

Za razliko od Slovenije je Rusija čez noč uvedla liberalizacijo cen in masovno privatizacijo državnih podjetij. 46.000 državnih industrijskih podjetij in 760.000 trgovskih državnih podjetij so brezglavo spremenili v delniška in zasebna podjetja. Vsak od 150 milijonov Rusov je po nasvetih ameriških neoliberalnih ekonomistov, ki so kot mantro svoje enake privatizacijske programe za velike denarje prodajali vsem bivšim socialističnim državam, dobil brezplačne vavčerje. Z njimi naj bi kupili delnice podjetij in postali skrbni delniški lastniki in upravljavci. Seveda se kaj takega po pol stoletja centralno-planskega gospodarstva ni moglo zgoditi. Velik del dobrih in vrednih podjetij, posebej še tistih s področja energetike, so kupili takšni in drugačni oligarhi za zelo nizko ceno. Ocenjujejo, da so za 500 največjih ruskih podjetij, vrednih okoli 500 milijard dolarjev, iztržili samo 7,2 milijarde dolarjev (Ibid, 45).

Ruska finančna kriza leta 1998 je še dodatno poslabšala gospodarski položaj in življenjski standard prebivalcev Rusije nasploh in kaliningrajske regije posebej. 1999. leta je kar 38,7 % kaliningrajskih prebivalcev živelo pod mejo revščine.

1996. leta pa je Rusija za Kaliningrad ustanovila posebno ekonomsko območje, katerega določbe so pospešile domačo podjetniško aktivnost in privabile tujce. Vsi izdelki, ki so jih uvozili, so bili brez carine in če so dodali vsaj 30 % vrednosti, so jih nato lahko brez carine izvozili v Rusijo. To je privleklo predvsem avtomobilske tovarne, proizvodnjo in predelavo hrane. Izjemno se je povečala čezmejna trgovina s cigaretami, alkoholom in bencinom s sosednjo Poljsko in Litvo. Švercarji so bogateli s prodajo poceni ruske vodke in cigaret Poljakom in Litovcem – to pojasnjuje tudi dolge kolone avtomobilov na mejnih prehodih. Ker pa ni bilo večjih tujih investicij v strojogradnjo, ribištvo, so zakon o posebnem ekonomskem območju v Kaliningradu leta 2006 spremenili. Prepovedali so investicije v energetiko, proizvodnjo alkohola, tobaka ter jim določili spodnjo mejo 5,6 milijona dolarjev. Kot pozitivno motivacijo so sprejeli določbo, da investitorjem prvih 6 let ne bo treba plačati davka na dobiček. Vendar tuji kapital vseeno ni prišel in Kaliningrad se danes ukvarja z visoko stopnjo korupcije, organiziranega kriminala, obolelosti z virusom HIV/AIDS (Ibid, 46–48).

Leta 2006 je bila povprečna mesečna plača v kaliningrajski regiji 270 dolarjev, v Litvi 445,5, v Estoniji 575,4, na Češkem 710,9, na Poljskem 729,7 in na Madžarskem 771,4 dolarja (Ibid, 50).

Prespali smo v majhnem mestecu Zelenogradsk, nekaj deset kilometrov vzhodno od Kaliningrada, do katerega je peljala brezhibna avtocesta. Vodila je namreč do letališča in se mi je zdela edina brezhibna in solidna zadeva, ki sem jo ta dan opazil v celotni kaliningrajski regiji.

Potem pa smo našli tudi lepe koticke mesta. To je še zlasti veljalo za nekaj obnovljenih nemških meščanskih hiš ob kanalu nasproti katedrale iz leta 1333, ki je uvrščena na seznam svetovne kulturne dediščine. Med vojno je bila močno poškodovana, po letu 1992 pa so jo začeli obnavljati z denarjem nemških izseljencev, ki so jih Rusi izgnali po koncu vojne. Katedrala stoji na zelenem otoku, grajena je iz rdeče opeke in posebej mogočno deluje njena vhodna stran, ki se pne v višave. Njen najbolj znan »stanovalec« je znani nemški filozof Immanuel Kant, ki je živel v Kaliningradu in je pokopan ob katedrali. Na njenem vrhnjem nadstropju je razstavljena še njegova posmrtna maska.

Kakšna je vloga tega filozofa v kaliningrajski regiji, ki morda razmišlja tudi o tem, da bi po njemu prevzela ime (Kantgrad) in se končno rešila stalističnega prizvoka, povezanega z Mihailom Kalininom?

Immanuel Kant se je v Konigsbergu rodil 22. aprila 1724. Napisal je štiri doktorske naloge s področja filozofije (v latinici, ki je bila tedaj obvezna za pisanje disertacij). Že ob prvi doktorski nalogi so mu podelili naslov privatnega docenta, a je potreboval kar 15 let, da se je izpraznilo mesto profesorja na univerzi, kjer je nato med letoma 1770 (ko je bil star že 46 let) in 1797 predaval filozofijo, matematiko in zemljepis. V tem obdobju je napisal večji del svojega filozofskega opusa, v katerem izstopa njegova kozmogonična teorija razvoja vesolja, poznana kot Kant-Laplaceova hipoteza.

Kant je bil zvest Konigsbergu vse svoje življenje in v njemu je 12. februarja 1804 tudi umrl. Bil je zelo spoštovan meščan, znan po svoji točnosti in vedno enakem urniku. Ljudje so preverjali svoje ure glede na to, v katerem delu mesta se je pojavil.

Več kot sto let po njegovi smrti so nacisti izkopali njegovo truplo ter izmerili obseg njegove lobanje, da bi podkrepili svojo teorijo rasne nadvlade. V Kaliningradu so njeno državno univerzo poimenovali po njemu in ustanovili Kantovo društvo, ki bedi nad njim in promovira njegovo dediščino (Ibid, 93–95).

Na drugi strani reke Pregel – gledano s pročelja katedrale, je ohranjena še ena velika zgradba nemškega Konigsberga – nekdanja borzna hiša. V letih 1967–68 pa so Rusi podrli najznamenitejšo palačo – grad iz leta 1225, kjer so kronali pruske kralje ter tam postavili nekaj oglatih stanovanjskih blokov in stalinistično stolpnico v obliki črke H, kjer naj bi bil dom sovjetov. Vendar ta

zgradba nikoli ni dočakala dneva otvoritve. Zmanjkalo jim je denarja, prav tako pa so ugotovili, da je voda zalila tunel, ki naj bi dom povezoval s katedralo.

V središču Kaliningrada so dovolj všečno uredili osrednji trg, kjer je bilo nekaj lepih vodometov, izza njih pa sta se bleščali dve novi pravoslavni cerkvi s kot pozlačenimi kupolami.

Mogočni hotel Radisson, obkrožen s trgovinami v težkem granitu, je dopolnjeval mešanico slogov – od socrealističnega, zahodnega, še kak ostanek pruske dediščine.

Nekaj ulic stran smo našli muzej bunker, pred katerim je stal star ruski top ZIS. Po strmih stopnicah smo se spustili v dolg podzemni hodnik s številnimi sobicami ob straneh. To je bil nemški poveljniški bunker, od koder je zadnji nemški komandant Otto von Lasch vodil obrambo Königsberga ter 9. aprila 1945 tudi podpisal njegovo predajo Rdeči armadi.

V nekaterih so bile postavljene lutke nemških oficirjev in vojakov v originalnih uniformah, v drugih makete uničenega mesta po obleganju. Ker je bilo od starega mesta obnovljenih le nekaj zgradb ob reki, ostale pa so porušili ali med vojno ali po njej, nam je preostalo predvsem ogledovanje muzeja. Na starih fotografijah so bili rečni bregovi mesta, zapolnjeni z neprekinjeno verigo visokih meščanskih zgradb, sedaj so na s travo obraščenih bregovih ribiči lovili ribe, ponekod pa se je bleščal velikanski blok, kjer so ruski bogataši kupovali lepa stanovanja s pogledom na reko. Seveda so tako dokončno uničili starinsko dediščino nekdanjega bleščečega nemškega kraljevskega mesta Königsberg. Na starinskih razglednicah Kaliningrada, ki sem jih nekaj kupil in postavil v knjigo, lahko vidimo, kako bleščeče evropsko mesto je bil nekdanji Königsberg. Druga svetovna vojna ga je izbrisala iz obličja zemlje.

Ocenjujejo, da je bilo uničenih okoli 80–90 % mesta (Ibid, 109). Vendar kot so Poljaki obnovili Varšavo in Gdansk, bi verjetno tudi Nemci Königsberg. Rusom pa je pomenil simbol nacizma in njihovega neizmernega trpljenja med domovinsko vojno. Pojavili so se predlogi, da bi mesto pustili v ruševinah kot nekakšen muzej na prostem. Šele ko so porušili kraljevski grad 1969. leta, so počistili tudi ostale ruševine po mestu. Sledil je sovjetski val graditve ogromnih blokov, ki so brezsrčno in brez trohice arhitekturne vrednosti iznakazili vsa sovjetska mesta, pa praktično tudi vse države nekdanjega vzhodnega bloka. Zanimivo je, da je bil začetnik teh gradenj Nikita Hruščov konec 60-ih let in po njem so se tudi imenovale »hruševke« – takrat so bile visoke zgolj pet nadstropij. Potem pa so se uprli prebivalci Kaliningrada, ki so bili v njemu rojeni po vojni in ki v njegovi zgodovini niso videli zgolj legla nacizma. Počasi so začeli z obnovo še preostalih zgradb – starih cerkva, trdnjav, vil, mestnih vrat. Največji zalogaj je predstavljala obnova katedrale, ki je bila v severnonemškem gotskem slogu zgrajena v 14. stoletju. Rimokatoliška in ruska

pravoslavna cerkev sta 1990. leta povabila evangeliste in luterane iz Nemčije v Kaliningrad ter jih navdušila za obnovo katedrale. S pomočjo velikih nemških podjetij so zbrali 100 milijonov dolarjev in začeli z obnovo, ki je trajala vsaj 15 let. Mnogo hitreje so obnovili borzno palačo na drugi strani reke Pregel. Zgrajena je bila v letih 1870–75 v renesančnem slogu in danes jo uporabljajo kot dom kulture mornarjev. Britanski bombniki pa so povsem uničili zgradbe univerze Albertus, kjer je učil tudi Kant. V florentinsko-renesančnem slogu so jo zgradili v letih 1856–1862 in na vsaki od njenih 4 zgradb, kjer je gostovala ena od njenih štirih znanosti, ki so jih takrat poučevali (filozofija, medicina, pravo, teologija), je stal kip boginje. Na njenem mestu so potem postavili v socialističnem slogu grajeno novo univerzo, ki nosi ime po velikem filozofu (Ibid, 109–140). Zanimivo pa je, da niso bila porušena mestna vrata, ki so skozi obzidje vodila v mesto. Še vedno obstoji šest vrat in vsaka imajo svoj originalen arhitekturni slog in zgodovino: kraljevska vrata, brandenburška vrata, sackheimska vrata, rossgartenska vrata, friedlandska vrata in ausfallska vrata.

Končajmo arhitekturno-umetniški sprehod po Kaliningradu z njegovimi nekdanjimi in sedanjimi kipi. Nekaj kipov nemških kiparjev je preživelo razdejanje druge svetovne vojne – znamenita bronasta nimfa; kip bojujočih bikov; psov, ki se igrajo; podoba nemškega pesnika Friedricha Schillerja. Takoj ob zasedbi Konigsberga so sovjetski vojaki razdejali velika kipa nemškega cesarja z mečem v roki in Otta ton Bismarcka.

Potem je Kaliningrad kot vsa sovjetska mesta pridobil kipe dveh sovjetskih voditeljev – Stalina in Lenina, ter politika, po katerem je mesto dobilo svoje ime – Mihaila Kalinina. Ko je Hruščev na 20. kongresu sovjetske komunistične partije obsodil kult osebnosti, je Stalinov kip kmalu zatem izginil s podnožja. Na njegovo mesto so postavili kip materi Rusiji. Leninov kip se je umaknil preureditvi osrednjega trga v Kaliningradu leta 2005, kip Kalinina pa je ostal. Pojavili pa so se kipi drugih ruskih voditeljev: carja Petra Velikega in njegove hčerke cesarice Elizabete, generala Aleksandra Suvorova, maršala Mihaila Kutuzova in pesnika Aleksandra Puškina (Ibid, 142–143).

Kot smo že pisali, je Kaliningrad nekakšna Meka proizvodnje in prodaje jantarja. V trdnjavskem stolpu ob jezeru so imeli lep muzej jantarja z okoli 6000 eksponati. Najbolj znana sta flavta iz jantarja ter iz istega materiala izdelane štiri ladje Krištofa Kolumba.

V muzej zgodovine in umetnosti, ki je postavljen ob zasanjan podolgovati ribnik izpod sedanjega doma sovjetov, prej pa je služil kot grajski park, smo šli poizvedovat, če imajo kaj angleških knjig o Kaliningradu. Seveda jih niso imeli, temveč le ruske in nemške. V toplem popoldnevu je bilo na jezeru kar nekaj pločevinastih »pedalinov« – čolničkov na nožni pogon in spomnil sem se na moje veslanje po reki v središču Minska pred dvema ali tremi leti.

Zadnji je bil na vrsti pomorski muzej, kjer me je pritegnila velika črna podmornica B 413. Z zanimanjem sem si ogledal sobice z majhnimi posteljami, zapleten sistem ventilov, cevi, črpalk, motorjev in ne vem česa še v strojnici, sem se že kar težko stlačil skozi okrogle prehode med posameznimi deli podmornice, ki so jih lahko zaprli z nepredušnimi loputami. Od osmih ali desetih torpednih cevi – pol spredaj, pol zadaj, me je navdušila ena odprta in osvetljena, ki se je grozeče izgubljala proti premcu ali krmi podmornice. Uradno ime podmornice je dizelsko-električna podmornica B-413. Poglejmo njeno osebno izkaznico (Historical Fleet Embarkment 2009). Podmornica, ki je ena od najmanjših v sovjetski in ruski podmorniški floti, je dolga 91,3 m in široka 8,5 m. Imela je 80 članov posadke, od tega 13 oficirjev. Lahko je bila na morju do 90 dni in na površju je ob hitrosti osem vozlov preplula skoraj 5000 km. Pod površjem je bil njen doseg manjši – potopila se je lahko do globine 400 m. Izdelali in splavili so jo v Leningradu 1968. leta ter je bila do leta 1990 v sestavi severne flote, potem pa še deset let v sestavi baltske flote. Leta 2000 so jo upokojili in postavili v muzej.

V oceanskem muzeju, ki je bil razen podmornice dovolj nezanimiv in v primerjavi z drugimi muzeji skromnejši, da ne rečem začetniški, so bile še tri druge ladje. Ena je bila raziskovalna ladja Vitez, ki je bila kot tovorna ladja Mars narejena v nemškem Bremerhavenu. Ko je prišla v Sovjetsko zvezo, je postala znanstveno-raziskovalna ladja, ki je imela 66 članov posadke in je lahko sprejela do 70 znanstvenikov. Omogočila je raziskovanje globin do 1000 metrov in na svojih 405 ekspedicijah preplula 800.000 morskih milj (Ibid).

Tudi druga velika muzejska ladja je bila raziskovalna in je služila ruski vesoljski agenciji. Imenuje se po kozmonavtu Viktorju Patsaevu. Od leta 1979 do 1994 je opravila 14 plovb v osrednjem in vzhodnem Atlantskem oceanu ter posredovala komunikacijo med sovjetsko vesoljsko postajo Mir in vesoljskimi vozili.

Tretja ladja je bila 40 m dolga ribiška ladja, ki je bila prav tako kot prva narejena v Nemčiji ter je kot vojna odškodnina pristala v sovjetskih rokah.

Po odhodu iz mesta smo našli še eno znamenitost, prav tako kot katedrala uvrščeno na seznam Unescove, to pot svetovne, naravne dediščine. Šlo je za nekaj deset kilometrov dolg in nekaj sto metrov širok trak kopnega, imenovan Kurskaja kosa, ki skoraj povsem obkroži Kurskoanski zaliv ter povezuje Kalinradsko regijo in Litvo. Ta zaliv Baltskega morja je z 98 km dolgo Kurskajo koso pravzaprav povsem ločen od slavnega Baltskega morja. Na notranji strani tako ostaja Curonianska laguna, na zunanji pa visoke bele sipine mahajo v pozdrav prostranemu Baltskemu morju. V sovjetskih časih si se lahko pripeljal do Litve, danes pa te na sredini traku ustavi vizumski režim.

3. VZHODNOEVROPSKI DEL RUSIJE – OD SMOLENSKA IN VORONEZA DO NOVGORODA IN MOSKVE

Čeprav Rusije verjetno nikoli ne bomo sprejeli v Evropsko unijo (ob predpostavki, da bo Evropska unija sploh ostala, kar Rusija prav gotovo bo), je doberšen del Rusije položen v evropski del. Običajna zemljepisna razlaga je, da je meja evropskega dela Rusije na obronkih mogočnega gorovja Ural. Le-ta se na severu geološko začne z otokom Novaja zemlja med Barentsovim in Karskim morjem, razmeji neskončno Sibirijo (kasneje Jakutijo) od zahodnega oziroma evropskega dela Rusije ter se izteče v ravnice Kazaške stepe in Prikaspijskega nižavja nad Kaspijskim in Aralskim morjem. Če bi bila vzhodna meja Evrope res na Uralu, bi potem lahko tudi kavkaške države Gruzijo, Armenijo in Azerbejdžan vzeli v našo ljubo Evropo. Evropski del Rusije pred mogočnim Uralom zamejuje tudi prostrano vodovje reke Volge, po katerem sem križaril v začetku devetdesetih let. Ladja nas je iz Moskve zanesla v Nižni Novgorod, Kazan, Simbirsk, Samaro, vse do Saratova. Na drugem bregu so Rusi postavili mesti s posrečenima imenoma – eno je Marx, drugo je Engels (saj takrat sta še imeli takšna imena). Poleg neskončnih pogledov na reko Volgo, kjer se brega pogosto ni videlo in si imel občutek, da si na morju, se spomnim vzdigovanj in spuščanj ladje preko jezov, steklenic šampanjca po en rubelj, kar je bilo tedaj enako kakšni desetinki evra. Pri vsakem obroku so na mizo znosili goro hrane, ki je bila bolj slabega okusa, velik del potnikov so razen jugoslovanskih turistov sestavljala mlada ruska dekleta, ki so si na ladji iskale ženine. Jugoslovani so tedaj v Sovjetski zvezi veljali za nekakšne Američane. Ko smo pristajali in nalagali hrano ter druge potrebščine, so v pristaniščih še prav vse počeli ročno. Nikoli ne bom pozabil, ko so verjetno v Kazanu ljudem na ulici pivo točili v plastične vrečke in so jih potem veselo tovorili domov. Pa desetletne pionirje, ki so vneto korakali ob Leninovem kipu v Uljanovsku. Najbolj nadrealističen mi je bil jutranji postanek ob v meglice dvigajoče se iz Volginih nedrij ovitem starodavnem samostanu. Izgubljen med stepe ob Volgi je nekje sameval s svojimi debelimi in mrzlimi kamnitimi zidovi ter na svojstven način izžareval tisočletja ruskega življenja, pravoslavja, oblasti, izgubljenosti malega človeka v mogočnosti ruske oblasti.

Letališče v Saratovu pa tudi v Moskvi se mi je zdelo bolj podobno kaki razpuščeni železniški ali avtobusni postaji na Balkanu.

Tudi nekajkratni obiski Moskve, njene Akademije znanosti, kjer so mi celo izdali knjižico iz mojega doktorata, njenih zabaviščnih parkov, zgodovinskih

znamenitosti, muzejev, enotedenskega bivanja pri stari gospe, znanki moje avstrijske kolegice, so se dogajali v evropskem delu Rusije. Tedaj pogosto dobiš občutek, da »smo vsi Rusi«. Da vsi slovanski Evropejci izhajamo iz tega prostranega dela sveta. Prav gotovo mejne države – Litva, Litvanija, Estonija, Belorusija, Ukrajina, ki so značilnosti »slovanske ruske duše« v obliki ruskega vojaškega škornja okušale skoraj 1000 let, ne delijo takšnega mnenja. A iz pregledov evropske zgodovine oziroma zgodovine naših 21 vzhodnoevropskih držav, ki jih vključujemo v to knjigo, jasno izhaja odločilen vpliv Rusije na ta del Evrope.

Do Jugoslavije je bila razen ob informbirojevski zaostitvi Rusija še dokaj blagohotna, prijateljska, ostale vzhodnoevropske države (z izjemo Albanije) je teptala brez milosti. Imperialna velesila ne glede na svoj izvor, ideologijo, zgodovino praviloma vidi le svoje interese in vse okoliške majhne države zapreže v oje njihovega uresničevanja!

A pustimo zgodovino in se vrnimo v neverjetna zemljepisna prostranstva največje države sveta. Površinsko gledano je evropski del Rusije slaba tretjina ali dobra četrtina celotnega ruskega ozemlja, čeprav je prav na njemu nastala praktično vsa ruska kultura, umetnost, zgodovina, politika. A poglejte na zemljevid Rusije in občudujte neverjetna prostranstva Sibirije, pa potem čisto na vzhodu še Jakutije, Kolimskega in Korianskega gorovja, Anadirja, Kamčatke in končno Čukotskega polotoka. Da, ko sem bil v izgubljeni eskimski vasici Kotzebue (imenovano po estonskem pomorščaku, ki smo ga »srečali« v naših sprehodih po estonskih okrajih), sem se na nekaj deset kilometrov približal skrajnemu rtu Čukotskega polotoka – seveda z ameriške strani.

Ali me vsa ta neskončna ruska prostranstva še čakajo? Spodobilo bi se narediti podroben potovalni zapis po celi Rusiji! Prav gotovo pa ne bom imel več priložnosti ponoviti ruskega polarnega potovanja, ki mi ga je konec devdesetih let ponujal dr. Lukin, tedaj vodja ruskega antarktičnega programa, s katerim sem potoval po Antarktiki. Kot slepega potnika ali kot VIP bi me vkrcal na oskrbovalno ladjo iz Sankt Peterburga, ki je tedaj vsako leto obšla vse arktične raziskovalne postaje in se potem v nekaj mesecih vrnila. Ker je bil njen odhod prestavljen iz junija na julij, se potem nisem upal začeti tega izjemnega potovanja, ki bi se lahko končalo pozno v jeseni in daleč po začetku mojega šolskega leta.

Južno Sibirijo sem sicer formalno zaobjel v enotedenski vožnji po transsibirski železnici preko Kurgana, Omska, Tomska, Irkutskega pa preko Harbina do Pekinga. A roko na srce, potovanje z vlakom je le blago drsenje po pokrajini, kjer se bolj malo srečaš z njenimi ljudmi, zgodovino.

Večidel se je vlak za uro ali dve ustavil na teh in drugih postajah ter smo šli iz vlaka le toliko, da smo si pretegnili noge. Le v Irkutsku sem imel več časa in sem se podal na obale Bajkalskega jezera.

Kot se spodobi, je to čudo narave tudi na seznamu svetovne kulturne dediščine. Zanimivo je, da je njegov sloves v svet prinesla prav transibirska železnica, ki pa mu je prinesla tudi nekaj ekološke škode – zgradili so 200 mostov in 33 predorov, da je proga premostila vse njegove reke in gorske pregrade. Še več škode jezeru povzroča tovarna celuloze s svojimi odplakami na južnem delu jezera. Neizmerno jezero, ki meri za eno in pol Slovenije (31.494 km²), napaja kar 340 rek, odteka pa le reka Angara, ki v bistvu teče skozi – vanj vstopa kot Zgornja Angara. Na jezeru je 22 otokov, od tega je največji Olhon, dolg 72 km. Samo Bajkalsko jezero je na najdaljšem koncu dolgo 636 km, največja širina pa je 79 km. Največja globina jezera je 1743 metrov (http://sl.wikipedia.org/wiki/Bajkalsko_jezero).

In zakaj je na seznamu svetovne kulturne dediščine prav pusto in dolgočasno Bajkalsko jezero, ne pa naša alpska bisera Bled in Bohinj? Alpskih jezer je že po Evropi kar nekaj deset, Bajkalsko jezero pa se lahko pohvali s kar nekaj rekordi. Je najstarejše sladkovodno jezero. Pod njim leži 25–30 milijonov let stara prelomna razpoka. Dno jezera prekriva debela plast usedlin, ki je ponekod debela tudi do 6,5 km in v njih geologi lahko z vsakim cm usedlin odkrivajo zgodovino zemlje – nekaj podobnega kot vrtnanje v antarktični led na ruski postaji Vostok, ko je vsak cm ledu pripovedoval o tisočletjih zgodovine zemeljskega podnebja. Do sedaj so geologi in hidrologi tako prišli do starosti 250.000 let. V Bajkalskem jezeru se voda povprečno zadržuje kar 330 let. Je tudi najgloblje sladkovodno jezero s povprečno globino 731 metrov. Najpomembnejše pa je dejstvo, da je s 23.615 km³ sladke vode največji sladkovodni rezervoar na svetu in pomeni kar petino vseh zalog svetovne sladke vode. Dodajmo še (Ibid, 2–4), da v Bajkalskem jezeru prebiva znani bajkalski tjulenj ali nerpa (*phoca sibirica*) in 50 vrst rib. V jezeru uspeva tudi 852 vrst in 233 podvrst alg (več: A new bathymetric map of Lake Baikal, Morphometric Data; Grachev, 4. 1. 2014).

V Irkutsku sem namreč čakal na nov vlak proti Harbinu, ker je moj dotedanji odšel v Peking preko Ulan Batorja. Tam se namreč transibirska pot razcepi na ta dva kraka in jaz sem izbral daljšega preko Harbina. Morda se mi ni ljubilo iskati še mongolske vize.

A ne na potovanju po Volgi, ne po transibirski železnici, si bivanja v Moskvi tedaj nisem zapisoval in se je njihov večji del izgubil nekje daleč v možganskih vijugah in njihovih skladiščnih prostorih. Žal tudi fotografiral nisem veliko, a tisto malo fotografij sem za to knjigo le izbrskal in jih kljub temu, da so amaterske, vseeno objavil. Je pa zato zelo obširen fotografski in pisalni zapis o mojem obisku St. Peterburga, ki je še posebej primeren dodatek ob obravnavi baltskih držav, saj so bile prav one dovolj trdno vezane na dogajanje v tej carski prestolnici. S Kaliningradom smo ruski evropski zgodbi dodali še njen najzahodnejši kos.